

بررسی جاذبه‌های گردشگری در حوضه دشت کویر

دکتر مجید ولی شریعت پناه

(استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهر ری)

دکتر محسن رنجبر

(استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهر ری)

دکتر علیرضا استعلاجی

(دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهر ری)

چکیده

قسمت وسیعی از کشور ایران را حوضه‌های بیابانی - نیمه‌بیابانی فرا گرفته است که در نگاه اول ناحیه‌ای بی‌حاصل جلوه می‌کند و به نظر می‌رسد هرگونه سرمایه‌گذاری در آن با شکست مواجه خواهد شد. اما همین ناحیه به ظاهر بی‌ثمر که به علت شرایط خاص جغرافیایی از اکوسیستمی شکننده برخوردار است، دارای ویژگیهایی است که در صورت بهره‌برداری بهینه از آن می‌تواند زمینه رشد و توسعه کشور را فراهم آورد. از جمله قابلیت‌های موجود در این ناحیه برخی جاذبه‌های گردشگریست که در نوع خود منحصر به فرد می‌باشند که در صورت سرمایه‌گذاری لازم نه تنها گردشگری داخلی رونق می‌بخشد بلکه با جذب گردشگران خارجی به توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور نیز کمک می‌نمایند.

واژه‌های کلیدی: گردشگری، بیابان، نیمه‌بیابان، کویر

پژوهش‌های جغرافیایی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱- مقدمه

در پی توسعه صنعت جهانگردی و اهمیت منافع اقتصادی آن بازار رقابتی وسیعی بین کشورهای مختلف پدید آمده و هر کشوری سعی دارد در این بازار رقابتی از دیگران پیشی گرفته و با شناساندن جاذبه‌های توریستی خویش به جهانیان، گردشگران بین‌المللی را جذب نماید و منافع حاصله را از آن خود سازد و در داخل نیز با جابجایی توریسم داخلی، امکان انتقال ثروت را از یک منطقه به منطقه دیگر به منظور متعادل سازی نواحی مختلف کشور فراهم آورد.

متأسفانه در کشور ما علی‌رغم وجود توانهای بالقوه گردشگری چه از نظر چشم‌اندازهای طبیعی و چه از لحاظ جاذبه‌های انسانی، فعالیتهای توریستی رونق چندانی نیافته و نقش مهمی در اقتصاد کشور ایفا نمی‌نماید به گونه‌ای که نه تنها توریسم بین‌المللی از جاذبه‌های ایران بی‌خبر است، بلکه گردشگران داخلی نیز فقط از بخش کوچکی از این جاذبه‌ها آگاهی دارند و سالانه به صورت بسیار محدود از آنها بازدید می‌نمایند.

در میان مناطق مختلف کشور نواحی بیابانی و نیمه بیابانی ایران بیش از سایرین مورد غفلت و بی‌مهری واقع شده و همیشه از آنها به عنوان نواحی بی‌حاصل نام برده شده است اما همین نواحی به ظاهر بی‌اهمیت، دارای چنان جاذبه طبیعی و انسانی هستند که در صورت شناساندن آنها به جوامع درون مرزی و برون‌مرزی، سرمایه‌گذاری در زمینه توریسم بیابانی و تأمین امنیت و امکانات رفاهی و تسهیلات مورد نیاز گردشگری، می‌توان این نواحی ظاهراً بی‌ارزش را به منبعی پرارزش از لحاظ اقتصادی مبدل ساخت.

مقاله حاضر با هدف فوق به نگارش درآمده تا با شناساندن جاذبه‌های گردشگری نواحی بیابانی و نیمه بیابانی و کویری ایران، توریستهای داخلی و خارجی را به خود جلب نموده و آنها را از انزوا در آورد. تا بدین ترتیب منافع اقتصادی و اجتماعی حاصل از آن زمینه رشد و توسعه را در سطح محلی و ملی فراهم آورد.

۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

در دهه ۶۰، جهانگردی به مقیاس عظیم گسترش یافت و چنین به نظر رسید که این گسترش، فرصتی تازه برای کشورهای جهان سوم پدید آورده است تا با ارز حاصله، زمینه رشد و توسعه اقتصادی کشور خویش را تقویت بخشند. اگر چه در اثر بحرانهای نفتی و تنگناهای حاصله در سالهای ۱۹۷۴ - ۱۹۷۵ در رشد جهانگردی درنگی روی داد اما با پایان یافتن دوره رکود منافع جهانگردی برای کشورهای در حال توسعه توانست سرمایه‌گذاری در این صنعت را توجیه نموده و به آن جان تازه‌ای بخشد (پیام یونسکو، ۱۳۶۲: ۹).

علی‌رغم اینکه فعالیت‌های توریستی و جلب گردشگران را ارائه خدمات مورد نیاز به آنها یکی از مهمترین منابع درآمدی برخی کشورها محسوب می‌شود. ولی در کشور ما هنوز این صنعت جایگاه لازم را نیافته است. در صورتی که با توجه به ضرورت کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی، یافتن منابع دیگر درآمدی لازمه استقلال اقتصادی کشور است که در این میان توسعه صنعت جهانگردی یکی از راهکارهایی است که می‌تواند با ارزآوری خارجی به اقتصادی ملی کمک نماید و نیز رشد مادی و معنوی مردم بومی را موجب شود.

وجود پدیده‌های طبیعی و انسان ساخت کشور ایران که در نوع خود بی‌نظیرند و شناخت و معرفی آنها به جهانیان می‌تواند مسیر توسعه صنعت گردشگری را تحقق بخشد و بهره‌گیری از منافع اقتصادی و اجتماعی آن را در سطح ملی و ناحیه‌ای امکان‌پذیر سازد.

۳- هدف و روش تحقیق

شناساندن بخشی از جاذبه‌های جهانگردی ایران به گردشگران داخلی و خارجی به منظور توسعه صنعت توریسم و کمک به اقتصاد ملی کشور است. نوع تحقیق از نظر هدف کاربردی و از نظر روش و ماهیت، توصیفی - تحلیلی می‌باشد.

۴- فرضیه‌های تحقیق

۴-۱- به نظر می‌رسد پدیده‌ها و اشکال مختلف طبیعی موجود در نواحی بیابانی و نیمه بیابانی ایران که دشت کویر قسمت وسیعی از آن را تشکیل می‌دهد، قادر است فعالیت‌های اکوتوریستی را رونق بخشد و به اقتصاد محلی و ملی کمک نماید.

۴-۲- به نظر می‌رسد جاذبه‌های تاریخی - فرهنگی مردم بومی خود یکی دیگر از عوامل جذب توریست به ناحیه بوده و می‌تواند در جذب توریستهای علمی فرهنگی و غره از داخل و و خارج نقش مؤثری ایفا نماید.

۵- مفهوم جهانگردی و گردشگری

به منظور درک مفهوم جهانگردی، تعاریف مختلفی ارائه شده است و در سال ۱۹۶۳ نیز سازمان ملل براساس پیشنهاد کنفرانس بین‌المللی ترانسپورت و جهانگردی آن سازمان در رم تعریف زیر را به تصویب رسانده است. (علی اصغر رضوانی، ۱۳۷۴: ۳۲).

«توریست یا بازدید کننده موقت کسی است که به منظور تفریح، استراحت و گذراندن تعطیلات، بازدید از نقاط دیدنی، انجام امور پزشکی، درمانی و معالجه، تجارت، ورزش، زیارت، دیدار از خانواده، مأموریت و شرکت در کنفرانس به کشوری غیر از کشور خود سفر می‌کند مشروط بر اینکه حداقل مدت اقامت او از ۲۴ ساعت کمتر و از ۳ ماه بیشتر نبوده و کسب شغل و پیشه هم مدنظر نباشد».

تعریف فوق در مورد آن دسته از توریستها صدق می‌کند که در پی اهداف ذکر شده از کشور خود به سایر کشورها سفر نموده و ۲۴ ساعت در کشور مقصد اقامت می‌نمایند. در صورتی که لفظ گردشگر مفهومی وسیعتر داشته و علاوه بر جهانگردان فوق به کلیه کسانی که داخل کشور خویش و یا به خارج آن سفر می‌کنند حتی اگر این سفر کمتر از ۲۴ ساعت نیز باشد قابل اطلاق است.

۶- فواید صنعت گردشگری

باتوسعه صنعت توریسم در قرون اخیر فوایدی حاصل شده است که در گذشته تصور آن نیز ممکن نبوده. امروزه فواید اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ناشی از این صنعت در جهان موجب گردیده بسیاری از کشورها گسترش فعالیت های توریستی را تا سطح بین‌المللی در اولویت برنامه‌های خویش قرار دهند.

اثرات اقتصادی صنعت توریسم در توسعه و رشد ملی کشورها یکی از مؤثرترین دلایل توجه و علاقه‌مندی دولت ها به سرمایه‌گذاری در آن است. در عصر حاضر توریسم بزرگترین منبع تجارت بین‌المللی محسوب می‌شود و از نظر اقتصادی بسیار مهم و پرارزش تلقی می‌گردد برای مثال در سال ۱۹۷۲ عواید ناشی از جهانگردی بین‌المللی به ۱۰۰ میلیارد فرانک فرانسه بالغ می‌شده است. یعنی مبلغی معادل ۶ درصد کل کالا و خدمات در سراسر جهان (ماکس دروئو، ۱۳۷۹، جلد دوم: ۹۷۳).

از دیگر فواید اقتصادی جهانگردی نقش آن در خلق مشاغل گوناگون است. از جمله فرصت‌های شغلی که زاینده فعالیت‌های توریستی هستند می‌توان از اشتغال در صنعت ساختمان‌سازی، هتلداری، خدمات، حمل و نقل، صنایع محلی، سازمانهای توریستی و آژانسهای مسافرتی، رستورانها و صدها مشاغل جنبی دیگر را نام برد.

از فواید اجتماعی آن نیز تبادل فرهنگی جوامع توریست‌پذیر با سایر جوامع است. به طوری که با رونق صنعت گردشگری و ورود توریستهای داخلی و خارجی به مناطق توریستی امکان تبادل فرهنگی فراهم شده و جوامع را با دستاوردهای فرهنگی، تکنولوژیکی و ... یکدیگر آشنا می‌سازد و به این ترتیب زمینه رشد و توسعه فرهنگی فراهم می‌آید.

علاوه بر این اتحاد ملی در داخل کشورها و اتحاد جهانی زمانی میسر خواهد شد که مردم آن کشورها با یکدیگر ارتباط برقرار نمایند. کشوری که قومیت‌های مختلف را در خود جای داده باید از طریق توسعه صنعت گردشگری و آشنا نمودن اقوام با هم پایه‌های دوستی را در داخل استحکام بخشد تا اتحاد ملی قوام یابد. همین‌طور در سطح بین‌المللی نیز دولتها چنانچه بخواهند با سایر کشورها روابط دوستانه برقرار نمایند یکی از مؤثرترین راه‌ها تبادل توریسم میان کشورهاست که در این صورت وحدت بین مردم کشورها به وحدت سیاسی کمک خواهد کرد.

۷- ویژگی نواحی بیابانی، نیمه‌بیابانی و کویری

بارندگی سالانه کمتر از ۵۰ میلیمتر و توزیع زمانی نامناسب آن از جمله ویژگی‌های نواحی بیابانی شمرده می‌شود. به گونه‌ای که ممکن است سالها باران نبارد که نتیجه آن فقر پوشش گیاهی در این نواحی است. شرایط خشکی هوا و خاک امکان فرسایش شدید خاک توسط باد و رگبارهای شدید و اتفاقی شده و با حرکت ماسه‌ها اشکال تازه‌ای بوجود می‌آید. در ایران علاوه بر بیابان لوت، لونک سیستان و میرجاوه زاهدان نیز جزء این نواحی به شمار می‌روند (کردوانی ۱۳۷۴: ۱۰).

متوسط ریزش باران سالانه در نواحی نیمه بیابانی بین ۵۰ تا ۱۰۰ میلیمتر است که مانند نواحی بیابانی از نظر زمانی توزیع نامناسبی دارد و گاهی در طول سال یک بارندگی مؤثر نیز اتفاق نمی‌افتد و گیاه قادر به رویش نیست مگر در آبراهه‌ها و نقاط بستر که آب باران در آنها جمع شده است. در ایران مناطقی مانند نائین، یزد حواشی بیابان لوت چون شهداد در چابهار از جمله این گونه مناطق می‌باشند (کردوانی، ۱۳۷۴: ۹)

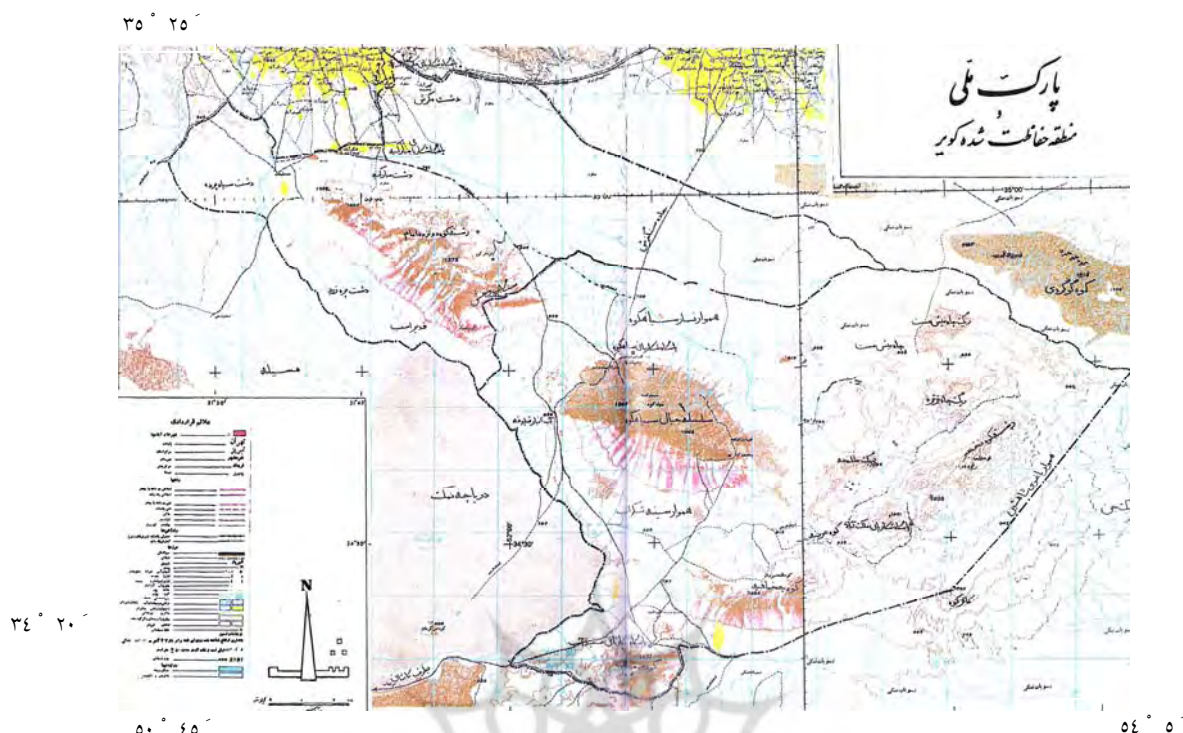
کویر به زمینی حتی قطعه زمینی گفته می‌شود که آن چنان تحت تأثیر شدید نمک قرار گرفته که رویش گیاهان زراعی مانند گندم، جو، پنبه، خرما و پسته و امثال آن ممکن نیست. اما امکان دارد گیاهان غیرزراعی و مقاوم به شوری مانند تاغ، گز، خارشتر و غیره برویند که در این صورت به آنها کویرهای گیاه‌دار، مراتع کویری می‌گویند (کردوانی ۱۳۷۴: ۱۰).

اصولاً کویر در شرایطی ایجاد می‌شود که زمین تحت تأثیر شدید نمک قرار دارد و میزان تبخیر و تعرق مطلق سالانه بیش از مقدار متوسط بارش سالانه است. به دلیل چنین شرایطی است که کیورها در مناطق خشک و نیمه خشک، بیابانی و نیمه بیابانی تشکیل می‌شوند. در کشور ما کویر قم، حاج علیقلی، دشت کویر در منطقه خشک و کویر ابرقوی یزد منطقه نیمه بیابانی و کویر لوت در منطقه بیابانی قرار دارند که در تمامی آنها زمین تحت تأثیر شدید نمک بوده و خاک آنها شور است.

۸- موقعیت جغرافیایی دشت کویر

حوضه دشت کویر به عنوان پهناورترین حوضه آبریز بخش وسیعی از فلات مرکزی ایران را در برمی‌گیرد. این حوضه با وسعت بیش از ۲۰۰ هزار کیلومتر مربع از سمت شرق، شمال و شمال‌غربی در پناه ارتفاعات جنوبی سلسله جبال البرز مرکزی و شرقی و از سمت شرق به ارتفاعات شرق فلات از جنوب به ارتفاعات پراکنده و خشک مرکزی ایران و از سمت غرب به حوضه کویری دریاچه نمک قم محدود می‌گردد. پست‌ترین قسمت این حوضه

همان دشت کویر است که وسعت آن نزدیک ۵۳ هزار کیلومتر مربع و ارتفاع متوسط آن نسبت به سطح آزاد دریا حدود ۷۵۰ متر بالغ می‌گردد (عطاء... قبادیان، ۱۳۶۹: ۴۴۸).



۹- قابلیت‌های گردشگری و حوضه دشت کویر

۹-۱- پارک ملی و منطقه حفاظت شده کویر

اگرچه حدود ۵ درصد از مساحت دشت کویر را پوشش شنی و تپه‌های ماسه‌ای تشکیل می‌دهد و نزدیک به ۵۰ درصد از آن نیز به وسیله پهنه نمکی که به صورت قشر ضخیمی سطح دشت کویر را دربر می‌گیرد پوشیده شده و به همین دلیل کمتر جاذبه‌ای از لحاظ توریسمی در آن می‌توان یافت. اما در منتهی‌الیه غرب این دشت و در شرق دریاچه نمک وجود منطقه حفاظت شده پارک ملی با جلوه‌های طبیعی و انسانی خود ارزشهای توریسمی این منطقه را غیرقابل انکار ساخته است.

۹-۱-۱- موقعیت جغرافیایی پارک ملی

پارک ملی و منطقه حفاظت شده کویر در ۵۱ درجه و ۲۵ دقیقه الی ۵۳ درجه و ۴ دقیقه طول شرقی و ۳۴ درجه و ۱۷ دقیقه الی ۳۵ درجه و ۱۲ دقیقه عرض شمالی واقع شده و در غرب کویر مرکزی ایران و شرق دریاچه نمک قرار دارد و از لحاظ تقسیمات کشوری محدود به نواحی زیر است.

- دهستان بهنام غرب از بخش حومه شهرستان ورامین (استان تهران).
- دهستان آراوان، ریکا و قشلاق بزرگ از بخش حومه شهرستان گرمسار (استان سمنان)
- دهستان ابوزیدآباد از بخش حومه شهرستان کاشان (استان اصفهان).
- دهستان قهرود از بخش حومه شهرستان قم (استان قم).

ضمناً پارک مذکور چندان از پایتخت دور نبوده و در فاصله ۵۰ کیلومتری جنوب شرق آن قرار دارد. (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۶۳: ۶).

۲-۱-۹- قابلیت‌های گردشگری

پارک‌های ملی معرف نمونه‌های تقریباً بکر و دست نخورده‌ای از طبیعت می‌باشند که به دلیل داشتن ذخایر با ارزش گیاهی و جانوری و سایر ویژگی‌های استثنایی متنوع از میراث‌های فرهنگی و ملی هر کشوری محسوب می‌شوند.

پارک ملی کویر نمونه‌ای از اکوسیستم خشک و بیابانی است که مقدار باران ناچیز آن اجازه فعالیت‌های کشاورزی را نمی‌دهد ولی امکان رشد و گسترش پاره‌ای از گیاهان و در همین ارتباط امکان زیست برخی از جانوران را که به نحوی شگفت با محدودیت‌های زیست محیطی سازگاری یافته‌اند فراهم کرده است. ویژگی‌های متنوع پارک ملی از جنبه‌های مختلف مجموعاً به آن عرصه عمل وسیعی را در ارائه خدمات چند جانبه علمی، تحقیقاتی تا آموزشی، فرهنگی و توریستی داده است که در میان پارک‌های ملی ایران کم نظیر است. بنابراین جای دارد تا این پارک همراه با منطقه حفاظت شده آن به عنوان جزیره گردشگری در کویر مورد توجه قرار گیرد تا با توسعه جهانگردی زمینه بازدید و آشنایی علاقمندان به طبیعت و متخصصین علوم زیستی و دانشجویان علوم مختلف و سایر گردشگران فراهم آید.

الف - جاذبه و چشم‌اندازهای طبیعی

ارتفاعات

وجود چند رشته کوه مانند سلسله جبال سیاه کوه و رشته کوه نخجیر به این دشت جلوه زیبایی بخشیده‌اند. سیاه کوه که از مهمترین و معروف‌ترین رشته کوه دشت کویر است تقریباً در مرکز آن واقع شده و به وجود درختچه‌های بالامک در دره‌های آن و چشمه‌های آب شیرین و از بهترین زیست‌گاه‌های کل و بز و قوچ و میش منطقه می‌باشد کوه نخجیر نیز در شرق دشت قرار گرفته و حیوانات مذکور در آن زیست می‌کنند.

دشتها

دشتهایی چون «دشت باغوی زاغ آب»، دشت مبارکه با پوشش نسبتاً انبوهی از درختان گز، تاغ، قیچ و سایر دشتها مانند دشت نثار، دشت سینه شکراب، و... به دلیل اینکه زیست‌گاه حیواناتی چون جبیر، گورخر، آهو می‌باشند از جاذبه‌های زیبایی برای جلب توریست برخوردارند.

پلایا (دق)

پلایا یا پلایه که به آن «دق» نیز می‌گویند حوضه‌ای است هموار در مناطق خشک که به صورت دوره‌ای آب در آن جمع می‌شود و بنابراین کم عمق و معمولاً نمک دارد دریاچه مانند است و به هنگام خشکی به صورت منطقه‌ای پوشیده از گل رس‌های ترک خورده چند وجهی توام با املاح در می‌آید (سیاوش شایان، ۱۳۶۹: ۳۰۲).

نمونه‌هایی از این گونه عوارض طبیعی در پارک ملی کویر مشاهده می‌شود که چند وجهی‌های حاصل از ترک‌خوردگی گل‌های رس آن دیدنی است از جمله این دق‌ها عبارتند از: دق کشکولی، دق پرزرد، دق سرخ و دق حاجی محب علی که بیشتر در جنوب شرق پارک واقع شده‌اند.

رودخانه و چشمه‌ها

رودخانه بندعلی خان مهمترین رودیست که در منطقه حفاظت شده کویر جاری بوده و بعد از آن شعبات سفلاهی رودخانه قره‌چای است که در نزدیک مرزهای این منطقه جاری است هر دوی این رودخانه در زمستان زیستگاه انواع پرندگان مهاجر آبی به خصوص غاز و اردک‌های آنچه نظیر کله‌سبز، جره، خوتکا و اردک‌های خشک زی مانند: آتقولا، بادکوبه‌ای در سایر فصول می‌باشند.

ذکر تمامی چشمه‌ای پارک امکان‌پذیر نیست ولی بیشتر آنها به دلیل این که آبشخور حیوانات هستند و در اطراف خود دارای پوشش گیاهی نظیر نی و ... می‌باشند از جذابیت گردشگری برخوردارند. چشمه شاهی سیاه کوه از معروف‌ترین چشمه‌های منطقه بوده و در دامنه شمالی سیاه کوه قرار گرفته است. چشمه‌های مذکور علاوه بر اینکه آب کاروانسرای شاه عباس را تأمین می‌کند به علت رویدن نی و درخت بادامک در اطراف آن آبشخور کل و بز نیز می‌باشد که بر جذابیت آن می‌افزاید.

چشمه عین‌الرشید در غرب کاروانسرای عین‌الرشید و پوشش انبوهی از نی آبشخور جبیر، قوچ و میش است. همین طور است چشمه‌های حوض آنامجد و چشمه سفیدآب که اولی آبشخور کل، بز و قوچ و دومی محل زندگی پرندگانی نظیر با قرقره، کوکر و تیهوهی می‌باشند.

پوشش گیاهی

پارک ملی کویر با قرارگیری در حاشیه کویر و برخورداری از اقلیم خشک دارای پوشش گیاهی قابل توجهی می‌باشد و علاوه بر دانش جوامع گیاهی کویری، نیمه کویری، جوامع گیاهی خاکهای شور، در بخش‌های کوهستانی دارای جوامع گیاهی سیمایی استپی است.

گیاهان پارک ملی کویر از گونه‌های خشکی پسند و گیاهان شورپسند در پهنه دشتهای صاف در میان آنها جای ویژه‌ای دارند. این گیاهان برای مقابله با کم آبی، حرارت زیاد، شوری خاک و خشکی محیط دارای مکانیسم‌های سازگاری متفاوتی بوده و از نظر ظاهری نیز منظره خاص پیدا می‌کنند که دیدنی است. برخی از مهمترین آنها عبارتند از: درخت تاغ اسکنیل، درختچه گز، قیچ و بادامک

حیات وحش

به دنبال گیاهان، جانوران نیز با تطبیق با شرایط زیست محیطی توانسته‌اند در این محیط زندگی ادامه دهند انواع پستانداران مانند آهو، گورخر، قوچ و میش، کل و بز و حیوانات گوشتخواری چون پلنگ و یوزپلنگ، گرگ، کفتار، گربه وحشی در غرب کویر مرکزی زیست می‌نمایند.

در میان خزندگان، مارمولک، سوسمار، انواع مار از جمله افعی شاخدار ایرانی (کج مار) و از پرندگان انواع حواصیل، فلامینگو، غاز، اردک و قرقاول و گوشتخوارانی چون عقاب، قوش و لاشخور را می‌توان نام برد که آبریان و آبگیرها و رودخانه‌ها و بقیه ارتفاعات و دره‌های کوهستانی و یا در دشتها زندگی می‌کنند

ب - جاذبه‌های انسانی (سازمان حفاظت از محیط زیست، ۱۳۶۳، ۸۶ و ۸۷)

در چهارگوشه کویر آثاری از انسان باقیمانده که حکایت از زندگی در این منطقه در گذشته‌ها دارد و نشان می‌دهد این نقاط در گذشته خالی از سکنه نبوده و از مراکز و کانونهای اصلی تجمع انسانی به شمار می‌رفته است و نیز حکایت از شیوه‌های خلاق آدمیان در سازگاری و تطابق با شرایط مناطق خشک و بیابانی دارد. عمده‌ترین آثار تاریخی در این منطقه عبارتند از: کاروانسرا، قلعه، جاده آب انبار، برج، زیارتگاه، قنات‌های قدیمی که متأسفانه برخی در حال ویران شدن هستند. اینجا به شرح بعضی از این آثار می‌پردازیم.

- کاروانسرای شاه عباسی (قصر بهرام)

این ساختمان برعکس نامش کاروانسرا نبوده و به طوری که مطلعیم می‌گویند ساختمان شکاری سلاطین صفوی بوده است. وجود شاه نشین در ضلع غربی و آبراه سنگی برای انتقال آب از چشمه شاهی سیاه کوه به این قصر و نیز دو کاروانسرای دیگر که به عنوان حرمخانه و احتمالاً قوشخانه و محل اقامت رعایا مورد استفاده قرار می‌گرفته گواه بر این مدعی است که این ساختمان مخصوص مسافرت‌های شکار پادشاهان صفوی بوده است. ساختمان مذکور هم اکنون به عنوان میهمانسرا پاسگاه شکاربانی در پارک ملی کویر مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد.



نمای شمالی کاروانسرای شاه عباسی که سرشکاربانی پارک ملی کویر در آن

- کاروانسرای عین‌الرشید

بنایی است آجری و به صورت خرابه که در ۴ کیلومتری کاروانسرای قصر بهرام واقع شده است.

- قلعه دیر:

کاروانسرای نسبتاً بزرگی است که در جنوب کوه مره و در شمال غربی منطقه قرار گرفته و هنوز قابل مرمت و نگهداریست.

- قلعه نایب حسین خان

این قلعه متعلق به نایب حسین کاشی از یاغیان معروف اواخر قاجاریه بوده و بین کوه سفیدآب و ملک صدرا واقع است و دارای اتاقهای متعدد می‌باشد که آثار آن هنوز باقیست.

- آب انبار قیلوقه

آب انباریست قدیمی بر سر راه پارک ملی به پاسگاه شکاربانی سفیدآب و دامنه‌های غربی سیاه کوه واقع گردیده و ظاهراً هنوز سالم است و با اندکی تغییر می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.

- جاده سنگفرش

این جاده مسیر سنگی قدیمی کاروان در اصفهان به مازندران بوده که آثاری از آن هنوز باقیست و در شمال پارک ملی کویر قرار دارد و در میان کویر گرمسار احداث شده بود.

- برج شنلی چاه میل: در کنار چشمه میر و شمال رشته کوه دوازده امام هنوز باقیست.

- زیارتگاه باباهمت: در جنوب گذار باباهمت که قدمت آن زیاد نیست.

۳-۱-۹- راههای ورودی به پارک ملی کویر

راه ورودی اصلی به منطقه از تهران و از طریق جاده آسفالتی ورامین - پیشوا (امامزاده جعفر) سپس از طریق جاده شوسه کنار راه آهن از ایستگاه راه‌آهن و قرا قلعه بلند، عسگرآباد به مبارکیه می‌رسد. این جاده پس از قطع راه‌آهن در حاشیه منطقه مبارکیه ادامه پیدا کرده و بعد از آن وارد منطقه می‌شود.

ضمناً از طریق راه کاشان به آران و بیدگل و از آنجا به مرنجاب نیز می‌توان به منطقه رسید و از راه کویر کهک شهرستان گرمسار هم می‌توان وارد پارک ملی کویر شد

۲-۹- جاذبه‌های گردشگری در کویر مرنجاب

کویر مرنجاب در شرق کاشان بر سر راه تاریخی ابریشم با داشتن جاذبه‌هایی چون دریاچه نمک، تپه‌ای شن روان، کاروانسرای تاریخی در فاصله‌ای نسبتاً کوتاه از تهران قرار دارد که هم اکنون نیز هر ساله در فصول خشک پذیرای جمعی از توریستهای داخلی و خارجی است.

- دریاچه نمک:

این دریاچه در وسعتی به طول ۳۰ و عرض ۲۵ کیلومتر، همچون فرش سفید و بلورین که به حق می‌توان آن را نگین سپید کویر نامید بر زمین گسترانیده شده است. وسعت و عظمت دریاچه نمک و طرحهای هندسی بلورهای نمک آن هر بیننده‌ای را به حیرت فرو می‌برد

در میان دریاچه جزیره‌ای به چشم می‌خورد که به جزیره سرگردان معروف است و زمستانها با ورود پرندگان مهاجر به خصوص فلامینگوها جاذبه آن دو چندان می‌شود.

- تپه‌های شنی:

در فاصله ۱۲ کیلومتری شرق کاروانسرای مرنجاب، تپه‌های شن روان که به «بندریک» معروفند به سمت شرق گسترده شده‌اند و در بهار با پوشش گیاهی زیبا می‌شود سیمای جذابی یافته و زمانی که بر اثر وزش باد به حرکت در می‌آیند منظره بدیعی ایجاد می‌کنند

- چاه دستکن:

یکی از دیدنی‌های این ناحیه چاه دستکن است که بسیار نزدیک به مرز بزرگترین نمکزار ایران قرار دارد ولی آب آن شیرین و گواراست.

- کاروانسرای مرنجاب

در حاشیه جنوبی دریاچه، کاروانسرای مرنجاب قرار دارد. این بنای آجری در مسیر یکی از شاخه‌های معروف جاده ابریشم قرار گرفته و توسط سازمان میراث فرهنگی بازسازی شده و مشرف به قناتی پرآب و زیباست. کاروانسرای مذکور در دوره صفویه بنا شده و به شکل قلعه‌ای مربع شکل می‌باشد که ۶ برج در دیوارهای آن تعبیه گردیده است. ابعاد حیاط 20×30 متر است و چندین اتاق و شاه‌نشین به دور آن قرار دارد در نزدیک کاروانسرا رشته قناتی وجود دارد که استخری به ابعاد 4×10 متر را پر می‌کند وجود چنین قنات پرآبی به همراه استخر و درختان اطراف آن در میان کویر نعمتی بزرگ محسوب می‌شود که بر زیبایی کویر می‌افزاید. (www.blogfa.com)

۳-۹- انواع گردشگریهای قابل توسعه

۱-۳-۹- گردشگری طبیعی (اکوتوریسم)

پدیده‌ها و جاذبه‌های طبیعی که در صفحات قبل بر شمردیم امکان طبیعت گردی را در حوضه دشت کویر مخصوصاً پارک ملی آن فراهم می‌آورند. پدیده‌هایی چون مناظر دشتی، کوهستانی، دره‌ای، دریاچه آبگیرها و رودخانه‌ها، انواع حیوانات و پرندگان در سنتی‌های مختلف از آن جمله‌اند. به علاوه آثار تاریخی و فرهنگی نام برده شده در این مناطق نیز به توسعه گردشگری طبیعی کمک می‌نمایند.

۲-۳-۹- گردشگری شهری

محیط‌های شهری از دو نقطه نظر و گردشگری اهمیت دارند یکی اینکه کانونهای شهری به لحاظ تمرکز جمعیت و فشارها و خستگی‌های ناشی از کار و تلاش و فعالیت به عنوان مبدأ مسافرتها توریستی محسوب می‌شوند و از سوی دیگر به علت وجود امکانات معیشتی و رفاهی، فعالیت‌های اقتصادی، بازرگانی، صنعتی، فرهنگی، سیاسی، بهداشتی، ارتباطی و فراغتی با داشتن جاذبه‌هایی تاریخی، توریستی به عنوان مقصد مسافرتها جهانگردی به شمار می‌آیند (مریم مرادی و مرجان فیضی، ۱۳۸۵: ۵).

در مجاورت و داخل دشت کویر شهرهایی وجود دارند که عوامل آب و هوایی و شرایط حاد اقلیمی نقش اساسی در شکل دادن به خانه‌ها، گذرها و فضاهای باز و به طور کلی به بافت قدیمی و معماری آنها داشته است. در کنار این عوامل، فرهنگ جامعه و جوانب اجتماعی، تاریخی، بر فشرده بودن مجموعه شهر و محفوظ بودن معابر و خانه‌ها مؤثر بوده است. ترکیب معماری کویری ایران پاسخ‌های ظریفی به مسئله اشراف خانه‌ها نسبت به هم می‌دهد. دیوار گرداگرد آن، برج و بارو که مجموعه را در بر گرفته و عنصر ارک شهر مرکز حکومتی و دیوانی شهر را مسدود نموده است. مرکز این شهرها دارای جاذبه‌ها و چشم‌اندازهای بصیری متنوع است که می‌تواند علاقه‌مندان زیادی را به سوی خود جلب نماید. مرکز شهر در اینجا به مجموعه‌ای گفته می‌شود که عناصر اصلی شهر شامل مسجد جامع، بازار و عناصری چون مدرسه علمیه، کاروانسرا و تکایا را در برمی‌گیرد و در بیشتر شهرهای کویری ایران ارتباط قوی فضایی میان عناصر مجموعه مرکز شهر وجود داشته است. (سیمین ارمان، ۱۳۸۶: ۱۲۵)

مهمترین شهرهایی که در مجاورت دشت کویر قرار داشته و از جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، معماری، مذهبی و... برخوردارند عبارتند از: شهر دامغان در حاشیه شمالی کویر که در استان سمنان قرار گرفته و شهر سمنان که مرکز این استان بوده و در مجاور شمال غربی دشت قرار دارد. شهر سیاحتی زیارتی قم در کناره غربی دشت بزرگ کویر و نیز کاشان از دیگر شهرهای مرز غربی از جمله شهرهایی هستند که هر کدام با داشتن مساجد، کاروانسراها، خانه‌های اشرافی، تکایا، ارک و غیره از جاذبه بسیاری برخوردارند که ذکر تک‌تک آنها از حوصله این بحث خارج است. علاوه بر شهرهای مذکور جندق شهری کویری از توابع شهرستان خور است که در فاصله ۳۵۰ کیلومتری شمال شرق اصفهان واقع گردیده و از شرق به حاشیه جنوبی دشت کویر محدود می‌شود. این شهر در حال حاضر محور ارتباطی اصفهان به نایین، انارک، جندق، دامغان و مشهد است و مسافرانی که از اصفهان و شهرهای جنوبی ایران قصد عزیمت به مشهد را دارند از این محور استفاده می‌کنند. جندق با برخورداری از آثار باستانی می‌توان به آب انبارهای فراوان و قلعه انوشیروان اشاره کرد که هنوز هم سامانه بکار رفته برای توزیع آب در این دژ کهن منحصر به فرد و تحسین برانگیز می‌نماید. یک نکته چشم‌گیر در جندق مهندسی سازه‌های ساختمانی اطاق‌های ضربی و گنبدهای خشتی، دیوارهای گلی سرخ رنگ، بادگیرها، آب انبارها، یخچال‌های طبیعی و بهره‌گیری از ویژگی‌های گرمایش و روشنایی جهات جغرافیایی و مواد بکار رفته است. اما متأسفانه شهر جندق برای جلب گردشگر فاقد امکانات رفاهی بوده و هیچگونه میهمانسرا و هتلی در آن وجود ندارد.

۳-۳-۹- گردشگری روستایی

روستا و ساکنین آن از دو جهت با صنعت توریسم در رابطه هستند، یکی اینکه محیط‌های روستایی فضا و اماکن بیلاقی برای گذران اوقات فراغت توریستها و به ویژه جهانگردان داخلی به شمار می‌آیند و دیگر آنکه تولیدات آنها اعم از مواد خوراکی و صنایع دستی و دستیابی به توریستها عرضه می‌گردد و از این طریق به اقتصاد معیشتی آنان کمک می‌نماید.

در کناره‌های دشت کویر ایران و حتی کمی در داخل آن روستاهایی موجودیت یافته‌اند که با توجه به شرایط اقلیمی سخت، باور کردنی نیست. در واقع این روستاها به بهشت گمشده‌ای می‌مانند که در دل کویر گرم و سوزان سربرافراشته‌اند.

برخی از این روستاها به شرح زیرند:

- روستای مصر

روستایست در ۴۵ کیلومتری شرق شهرستان جند و در ۳۰ کیلومتری شهرستان خور از توابع استان اصفهان. مردم این روستا از طریق دامداری امرار معاش می‌کنند و مهمترین محصولات زراعی آنها زعفران و گندم است. نقاط دیدنی آن عبارتند از: تپه‌های شنی و پوشش گیاهی غنی از درختچه‌های گز و تاغ و نخل‌های زیبایی که منظره دل‌انگیزی را پدید آورده‌اند نیزار مصر نیز در ۶ کیلومتری شرق مصر قرار دارد که در اثر آب چشمه‌ای زیبا پدید آمده و آبشخور حیوانات منطقه است.

- روستای بیاضه

بیاضه نام روستایی است که در ۵۲ کیلومتری جنوب شرقی خور و بیابانک در استان اصفهان قرار گرفته و از دیدنیهای آن یک ارگ باستانی مربوط به زمان ساسانیان است که متأسفانه به علت عدم رسیدگی رو به نابودیست. مسجد جامع که قدیمی‌ترین مسجد روستاست و مربوط به عهد صفویه می‌باشد از دیگر آثار تاریخی - مذهبی روستا می‌باشد. خانه‌های قدیمی با حوضهای بزرگ، ایوانهای با طاق بلند که در تابستان خنک هستند و با اتاقهای زمستانی و تابستانی متعدد خود یادآور زمانی است که انسان با شرایط طبیعی همراه و سازگار بود. (www.blogfa.com) اگرچه روستاهای مذکور با شبهای پرستاره و آرامش که به گردشگران هدیه می‌دهند می‌توانند به عنوان مکانهای اقامتی توریستها مورد استفاده قرار گیرند اما این مهم نیاز به ایجاد امکانات رفاهی و ارائه خدمات گردشگری دارد که روستاییان نیز می‌توانند در این خصوص کمک نمایند.

۱۰- نتیجه‌گیری

در شرحی که گذشت، جاذبه‌های طبیعی نواحی بیابانی، نیمه‌بیابانی و کویری ایران را شناخته و به این باور رسیدیم، که برخلاف تصور بسیاری از مردم که این گونه نواحی را عاری از هر گونه جاذبه دانسته و با نگاهی منفی به آن می‌نگرند و علی‌رغم وجود شرایط سخت طبیعی که زندگی را دشوار ساخته و به این تصور غلط دامن می‌زند، بیابان‌ها نیز به نوبه خود از جاذبه‌های بسیار اعم از طبیعی و انسانی برخوردارند، که در هیچ یک از مناطق طبیعی دیگر نمی‌توان یافت. این منحصر به فردی، عوارض طبیعی است که بر جذابیت آن می‌افزاید. اگر وجود یک چشمه یا رودخانه‌ای شور کم آب در نواحی دیگر جذاب به نظر نرسد اما چنین پدیده‌های در منطقه‌ای که سالها در آن باران نمی‌بارد دارای جاذبه است. به خصوص وقتی که پرندگان و جانورانی نیز در کنار آن زیست کنند.

اشکال و عوارض طبیعی که به طور مشروح مورد بررسی قرار گرفت نظیر انواع، دق‌ها، بدندها، دریاچه‌های نمک، چشمه‌های آب شور و شیرین هر یک به نوبه خود به زیبایی طبیعی آن می‌افزایند، و جانورانی که با شرایط سخت زندگی خود را سازگار ساخته‌اند و نیز وجود رستنی‌های خشکی پسند شور دوست، از گیاهان بوته‌ای گرفته تا درختان درخچه‌ای که ارتفاع آنها گاهی به شش متر می‌رسد در بیابانها جلوه‌ای دیگر دارد، که در سایر نواحی یافته نمی‌شوند.

علاوه بر این جاذبه‌های انسانی مانند آثار باستانی، شیوه‌های تولید و نوع معیشت بیابان‌نشینان، نوع معماری و مصالح بکار گرفته در مساکن روستایی و شهری نحوه مبارزه با کم‌آبی، خشکی و گرمای طولانی نیز از چشم اندازهای دیگر جذب گردشگران به شمار می‌رود.

۱۱- پیشنهادات

باتوجه به وجود پدیده‌های فوق که هر یک می‌توانند برای دوستداران طبیعت و علاقه‌مندان به گردشگری جالب توجه به نظر رسند جای دارد پیشنهادات ذیل مورد توجه سازمانهای مسئول قرار گیرد تا زیرساختهای لازم جهت جذب گردشگران داخلی و خارجی فراهم آید و با توسعه صنعت توریسم، بیابان‌نشینان نیز از منافع آن بهره‌مند گردند.

- ۱- مکان یابی جهت ایجاد مجموعه‌های اقامتی چند روزه در مجاور روستاها و نقاط مناسب دیگر. کنار تالابها چشمه‌ها و نقاط مناسب دیگر در نواحی بیابانی و نیمه‌بیابانی.
- ۲- ایجاد مناطق مناسب با هزینه نه چندان زیاد جهت اقامت طولانی تا یک ماه یا بیشتر در شهرهای حاشیه کویر.
- ۳- ایجاد راههای ارتباطی مناسب از شهرهای حاشیه‌ای به داخل بیابانها و نقاطی که عوارض طبیعی و انسانی جاذب در آنها وجود دارد.
- ۴- تبدیل پارک‌های ملی نظیر پارک ملی کویر و منطقه حفاظت شده آن و نیز حوضه‌های بیابانی دیگر به پارک‌های وحش و تامین امکانات لازم مانند جاده، راهنما وسیله نقلیه و غیره جهت گردش با اتومبیل در این پارکها.
- ۵- تاسیس موزه‌هایی از آثار باستانی بدست آمده از نواحی بیابانی حاشیه کویر و موزه‌هایی از حیات وحش منطقه و پوشش گیاهی آنها در مناطق اقامتی چند روزه (شهرها و روستاها)
- ۶- تاسیس نمایشگاهی از ابزار کار، محصولات صنایع دستی و ... بیابان‌نشینان در مناطق اقامتی گردشگران.
- ۷- برگزاری مراسم تجلیل از علماء شاعران و بزرگان این نواحی در شهرهای توریستی منطقه و یا حتی در روستاهای زادگاه آنان
- ۸- برگزاری سمینارها، کنگره‌ها و همایشهایی به تناسب موضوعات مربوط به نواحی بیابانی و نیمه‌بیابانی و کویری.
- ۹- سازماندهی گردشگری در مناطق بیابانی از طریق تاسیس تورهای گردشگری مخصوص این مناطق.
- ۱۰- فراهم نمودن امکانات بازدید هوایی جهت گردشگران تا چشم‌اندازی طبیعی و اشکال و عوارض به نحو جذاب‌تری در مقابل آنها قرار گیرد.
- ۱۱- برقراری تورهای شترسواری، دوچرخه‌سواری، اتومبیل‌رانی، موتورسواری در کویر برای علاقه‌مندان.
- ۱۲- کوشش در جهت خدمات رسانی به گردشگران از قبیل تامین مواد غذایی راهنمایی و رفع نیازهای توریستی که می‌تواند توسط ساکنین بومی صورت گیرد.
- ۱۳- فراهم کردن زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی حضور گردشگران در روستاهای موجود در بیابانها تا توریست‌ها مورد قبول و پذیرش جوامع محلی قرار گیرند.
- ۱۴- ایجاد امنیت در مناطق بیابانی و نیمه بیابانی برای توریست‌های داخلی و خارجی از طریق تاسیس پاسگاه‌های مورد نیاز و تقویت پاسگاه‌های موجود.

۱۵- بدون شک تبلیغات و شناساندن چشم‌اندازهای طبیعی و انسانی این مناطق به علاقه‌مندان گاهی موثر در جذب گردشگران خواهد بود.

این مهم می‌تواند از طریق تهیه فیلم‌های مستند و نمایش آن در تلویزیون تهیه گزارش‌های رادیویی از فرهنگ بومی مردم، انتشار بروشورهای تبلیغاتی، و از طریق روزنامه‌ها و مجلات، اینترنت و غیره صورت پذیرد.

۱۶- تربیت نیروی انسانی آشنا به فن گردشگری و پذیرایی از توریست‌ها در هتل‌ها و رستوران‌ها و مراکز راهنمایی جهانگردان.

۱۷- متأسفانه در روستاها و شهرهای داخل دشت کویر مانند روستای مصر و شهر جدق هیچگونه تاسیسات اقامتی، رفاهی، رستوران و از این قبیل وجود ندارد که لازم هست با ایجاد این قبیل زیرساخت‌ها امکانات لازم را برای توسعه گردشگری فراهم کرد.

۱۸- فراهم کردن امکاناتی برای انجام برخی ورزش‌های بیابانی نظیر اسکی روی شن، کویرپیمایی با موتورسیکلت.
۱۹- ایجاد پمپ‌های بنزین و تعمیرگاه‌های ثابت و سیار در مسیر رفت و آمد گردشگری به شهرها و روستاهای ناحیه.

پیشنهاد می‌شود این پروازها از شهرهای حاشیه کویر نظیر یزد، کرمان، زاهدان و شاهرود که دارای فرودگاه هستند صورت گیرد.

۲۰- انتخاب روستاهای مصر و بیاضه به عنوان روستاهای هدف گردشگری و انجام مطالعات تفضیلی جهت تامین زیرساخت‌ها و امکانات لازم به منظور توسعه گردشگری روستایی در کویر.

۲۱- انتخاب شهرهای داخل و مجاور کویر بزرگ از جمله جندق دامغان، سمنان، کاشان، قم به عنوان شهرهای سیاحتی و ایجاد و تامین زیرساخت‌های لازم برای توسعه گردشگری در شهرهای کویری.

منابع و مأخذ

- ۱- ارمغان سیمین، (۱۳۸۵): توریسم و نقش آن در جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر.
- ۲- دروئوماکس، (۱۳۷۹): جغرافیای انسانی (جلد دوم)، ترجمه: دکتر سیروس سهامی، انتشارات ریزن.
- ۳- رضوانی علی‌اصغر، (۱۳۷۴): جغرافیا و صنعت توریسم، دانشگاه پیام نور چاپ دوم.
- ۴- سازمان حفاظت محیط‌زیست، (۱۳۶۵): پارک ملی کویر، دفتر روابط عمومی ارشاد، اسفند.
- ۵- شایان سیاوش، (۱۳۶۹): فرهنگ اصطلاحات جغرافیای طبیعی، انتشارات مدرسه.
- ۶- قبادیان عطاءالله، (۱۳۶۹): سیمای طبیعی فلات ایران، دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- ۷- کردوانی پرویز، (۱۳۷۴): کویر و بیابان به عنوان بستر فعالیتهای مشارکت مردمی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهادسازندگی.
- ۸- مرادی مریم، فیاضی مرجان، (۱۳۸۵): مدیریت گردشگری، مشهد، آستان قدس رضوی، شرکت به نشر.
- ۹- www.blogfa.com



پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی